

Dr. Nagy Emília
grafológia 2. évf.
1999

A KETTÉHASADT VILÁG ÉS A VILÁGHIÁNY KIFEJLŐDÉSE JÓZSEF ATTILA KÖLTÉSZETÉBEN
„Kórkép” a *Szürkület* című vers alapján

József Attila serdülőkorától fogva súlyos alkalmazkodási zavarral küzdött, s ez kihatással volt kapcsolataira, és megakadályozta normális életvitelének kifejlődését.

Rövid élete során többször kísérelt meg öngyilkosságot, állapota az idő előrehaladtával annyira súlyosbodott, hogy 1931 végétől pszichoanalitikus kezelésre járt. (Kezelte többek között: dr. Raport Samu ideg orvos, dr. Kulcsár István individuálpszichológus, dr. Bak Róbert neurológus és Gyömrői Edit.) Az analízisek azonban nem hozták meg a várt eredményt, sőt sok kortárs véleménye szerint a kívánt hatásnak éppen ellentettjét váltották ki.

Vágó Márta így vélekedik erről a kérdésről: „*Gondolkodtam, hogy miért nem segít rajta az analízis, hogy az analízisben szerzett belátások és ismeretek mért nem jelentettek neki egyebet új spekulációs anyagnál, amelyeket oly különös egykedvűséggel, mintegy megállapító közönnyel használ fel verseiben, és nem hajlandó igazán »feldolgozni« érzelmileg. Az Eszmélet 9. szakaszában »Láttam, hogy a múlt meghasadt / s csak képzeletet lehet feladni« ; benne van annak a teljes felismerése, hogy a múlt meghasadt emlékeiben, anélkül úgy látszik, hogy észrevette volna, hogy maga az emlékeket raktározó lélek is vele hasad a tartalommal.*” (Vágó 1978, 293)

Vágó Mártának ez utóbbi megállapítása szinte előrevetíti az utókor által felállított kórkép leglényegibb elemét, a „hasítás” mechanizmusának leképeződését. Sőt Vágó Márta az, aki akaratan kívül csaknem pontos leírást ad a személyiségzavar József Attilára jellemző megnyilvánulásairól: „... éreztem, hogy nagyon messzire tudna már elmenni a megaláztatásban, hogy bosszút álljon, talán nemcsak a múltért, hanem a jelenért. ... Egy emberrel külön közösséget fenntartani, létrehozni sem tudott. ... Ha magatartásával szemben igények merültek föl, megbokrosodott vagy elzárkózott. Azonnal akart kapni, mindent, ami kellett neki, talajt, támaszt, segítséget, fenntartás nélküli szeretetet ...” (i. m. 290)

Évekkel a költő halála után dr. Varga Ervin rekonstruálta József Attila pathográfiáját, s ebben többek között a következőket állapítja meg:

- Fejlődése során az ösztönszféra (faj- és önfenntartási) mindvégig elmarad, az aránytalanul óriásra nőtt intellektuális megismerő és produktív képesség mögött.
- Nemcsak a környezetében, hanem benne is végigkísérnek ambíciós erők: nem kitarató és konok; azt kínozza legjobban, akit szeret stb.
- Érzelmi életében mindvégig kielégületlen. Sikerélmény soha nem elégíti ki. (Szerelem és költői alkotás vonatkozásában.)
- Koraérett és felelőtlenül játékos.

(Gyertyán 1970, 195)

A fenti megállapítások megfelelnek a személyiségzavar azon jellegzetességének, hogy az ilyen betegségben szenvedő személy nem tud megküzdeni a stresszel, és problémakezelése éretlen módon valósul meg.

A korábbi szakirodalom József Attila betegségét többnyire édesanyja halálától eredezteti, de ennek ellentmondani látszik, hogy a költő első öngyilkossági kísérlete öt évvel édesanyja

halála előtt, 1914-ben volt. Ekkor József Attila még csak 9 éves, de a környezetével, a világgal való ellentmondásos viszonyának feloldása számára már ekkor megoldhatatlan feladatnak tűnt.

Betegségének első jelei tehát már a prepubertás korban jelentkeznek, és ettől kezdve egyre nyilvánvalóbb tünetekben manifesztálódnak.

Az újabb kutatások szerint József Attila ún. border line személyiségzavarban szenvedett, melynek legfőbb ismérvei (a már említettekén túl): a polarizált anyakép (jó anya / rossz anya); ennek a polarizációnak kiterjesztése az egész világra; az ürességélmény, ebből adódóan az egyedülléttől való félelem és elhárító mechanizmusként a túl szoros, ellentmondásos, viharos párkapcsolatok.

Az ilyen személyiségzavar az orális-anális korszak átmenete (18-24 hónapos kor) idejétől eredeztethető, és a következetlen anyai magatartásból fakad. Az anya hol nagyon dédelgeti gyermekét, hol pedig váratlanul elutasítja, frusztrálja.

Közvetlen bizonyítékaink nincsenek arra vonatkozóan, hogy József Attila két éves koráig milyen volt anyja és fia viszonya, de az életrajz kapcsán feltételezhető, hogy e kapcsolat már ekkor ambivalens volt. Az anya majdnem belehalt a szülésbe, terhessége utolsó időszakában már betegeskedett. Az is valószínűsíthető, hogy csak férje kedvéért vállalta a harmadik gyermeket. (Második lányát József Áron hetekig meg sem nézte, annyira csalódott volt, hogy nem fiú lett.) A nehéz, feltehetően nem kívánt terhesség és a rettenetes szülés emléke, valamint a férjével már ekkor ellentmondásos viszony önmagában is okozhatta, hogy Pócze Borbála hol így, hol úgy bánjon kisfiával.

Későbbi idősakra utal József Attila „Szabad ötletek jegyzéke két ülésben” című szabad asszociációkat tartalmazó írásának ide vonatkozó részlete (Ezen írásról általában úgy vélekedtek, hogy Gyömrői Edit javaslatára írta József Attila, de ezt Gyömrői cáfolta.):

„... anyja, megütöttek magad, fiam? ... én lementem volna a boltba, ha a mama nem küldte volna vissza oly sokszor, amit hoztam, ez nagyon megalázó volt, hiszen én magam kellett ott hogy nézzem, hogy jó-e az áru, aztán én, ha már elfogadtam, hogyan vigyem vissza.” (Gyertyán 1970, 173)

A „mamáról” szóló versek is tanúskodnak erről a jó anya / rossz anya polarizált képről:

ordítottam, toporzékoltam
Hagyja a dagadt ruhát másra.
Engem vigyen föl a padlásra.

Csak ment és teregetett némán,
nem szidott, nem is nézett énrám. (*Mama, 1934*)

Vigasztaltad fiad és pirongattad,
s lám, csalárd, hazug volt kedves szavad. (*Kései sirató, 1935*)

Anyám kivert – a küszöbön feküdtem –
magamba bujtam volna, nem lehet – (*Gyermekké tettél, 1936*)

Látható tehát, hogy József Attila betegségének alapjai valószínűsíthetők az életrajz és az életmű alapján.

A továbbiakban a border line személyiségzavar fent említett összetevőinek megjelenését szeretném megvizsgálni József Attila motívumrendszerében, a *Szürkület* című (1937), az utolsó versek közt számontartott költemény szövegéből kiindulva.

Szürkület

Ez éles, tiszta szürkület való nekem.
 Távolságok szerkezetei
 tartják keccsel az üres levegőt.
 A tárgy-egyén mind elválk a többitől,
 magába mélyed és talán megsemmisül.
 Ki tudja? Válaszolna erre ösztönöm,
 de mint az eb, melyet gazdája megszigott
 s kedvetlenül borong a rideg udvaron
 s ha idegen jó, rávonít, de nem beszél,
 olyan most ő. Mihez foghatnék nélküle?
 Csak egy bizonyos itt – az, ami tévedés.
 Még jó, hogy vannak jambusok és van mibe
 beléfogóznom. – Járnai gyermek így tanul.
 Hisz gyermek is csupán azért nem lehetek,
 mert túlnyögös volnék, makacs és kétszínű,
 talán mivel hogy minden ember épp ilyen
 ravasz és csökönyös, ha az – nem tudhatom.
 Az egyik rám kacsint, s azt mondja: szép fiú,
 s a másik: ronda dög, megint nem dolgozol,
 de hasadat azt félted (hát ne féltsem-e?)
 Ez pénzt nyom a kezembe s így szól: boldogulj,
 megértelek, szenvedtem én is eleget,
 s amaz ellopja tőlem a szemetet is.
 Ez ideránt, az odahúz, mind fogdos, vartyog, taszigál,
 de észre egyikük sem veszi púpomat,
 mit úgy hordok, mint örült anya magzatát,
 mellyel – azt hiszi – némaságot szül vagy tiszta űrt.

A vers első olvasásra is mutatja, hogy benne egy felbomlott személyiség vergődése jelenik meg. Ám ha alaposabban megvizsgáljuk a verset, kitűnik, hogy József Attila mennyire tudatosan szerkesztette még az utolsókat is.

Elhárító mechanizmusának egyik eleme, hogy a versalkotás tevékenységével próbálta összetartani saját széthullott világát. Erre utal a vers 12. sora: „*Még jó, hogy vannak jambusok és van mibe belefogóznom*”.

És íme, a vers valóban jambikus lejtésű, 23 sornyi jambikus tizenkettes alkotja + 2 tízszótagos, egy 16 szótagos és egy 14 szótagos sor.

A szótagszám eltéréseinek minden esetben külön jelentése van: az első, bevezető sor után következik a 2 tízszótagos sor:

Távol tar ágak szerkezetei
tartják keccsel az üres levegőt.

Ezután 20 tizenkét szótagos sor következik, majd mintegy a csattanószerű lezárás előkészítéseként következik a 16 szótagos sor verbális stílusú, expresszív felsorolása, szimbolizálván a költő külvilággal való elviselhetetlen küzdelmét:

Ez ideránt, az odahúz, mind fogdos, vartyog, taszigál,

Végül pedig kimondja, az emberek azért nem értik őt, mert ő teherként magában hordja „*a tiszta űrt*”.

Bezárult a kör: ami a vers elején kiemelt két rövid sorban még „Távol” volt, a világ üressége, „az üres levegő”, az most már a költő személyiségében összpontosul; a vers végére a saját világhiányává válik. Ez, a fő mondanivalót hordozó utolsó sor formailag is kiemelt: ez az egyedüli 14 szótagos sor, és teljesen szétesik benne a versritmus.

József Attila korábbi verseiben is megjelenik már a világhiány, a semmiélmény iszonyata:

A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog, (*Reménytelenül, 1933*)

Az idő semmit játszik (*Nyári délután, 1934*)

A semmiből vissza ne rántsatok (*Ki-be ugrál, 1936*)

Úgy szállong a semmi benne,
mint valami: a világ
a táguló űrben lengve
jövőjének nekivág” (*Költőnk és kora, 1937*)

A *Szürkület* című versben az a kép, ahogyan a világ „rácsvilágát” ábrázolja a költő („*tar ágak szerkezetei tartják keccsel az üres levegőt*”), szintén nem előzmény nélküli:

mert annyi mosoly, ölelés fönnakad
a világ ág-bogán” (*Téli éjszaka, 1933*)

Tar ágak-bogak rácsai között
kaparásznak az őszi ködök” (*Ősz, 1935*)

A misztikus üresség eluralja József Attila egész világát, pedig élete legnagyobb vágya a harmónia elérése volt. Hiszen a harmónia maga az egység, a hasadás nélküli egész, az összhang ösztönök és intellektus között. Szóhasználatában szinte szinonim fogalom harmónia és rend.

(vö. *A város peremén*, 1933) A saját életében azonban nem sikerült ezt a rendet megteremtenie, a személyiség széthullik, mint ahogy a *Szürkület* sorai is mutatják:

Válaszolna ösztönöm,
..., de nem beszél,
... Mihez foghatnék nélküle?

A versben más sorok is a személyiség széthullásának folyamatát szemléltetik:

A tárgy-egyén mind elválík a többitől,
magába mélyed és talán megsemmisül

Itt valószínűleg maga a költő is arra utal, hogy személyisége felbomlását meggyorsította, elősegítette az analízis.

Ebben a két sorban benne rejlik egy kulcsgondolat, amely József Attila sok más versében is megjelenik, a hasítás motívumaként. Több versében is feltűnik az a kép, amelyben a világot egy halom hasított fához hasonlítja:

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindegyik determinált (*Eszmélet IV.*, 1934; *Magad emésztő*, 1934)

Mivel e megrázó képsor sokakat megbotránkoztat a környezetében, József Attila szükségesnek tartja megmagyarázni jelentését: „...fejlődést csak remélünk, képzeljük, hogy egyre teljesebb egységekké, kiválóbb új minőségekké válunk – nem igaz! A jelenben, a valóságban szétदारolt mennyiségek vagyunk, és ha kívülről megmozgatják a halom fát, valaki elmegy mellette, meglöki, szétgurul, széthull!” (Vágó 1978, 221)

József Attila a – bevezetőben említett – polarizált anyaképet kiterjesztette az egész világra, vagyis a hasítás mechanizmusa létrehozta benne azt az oppozíciós rendszert, amiben gondolkozott. Erre épült egész filozófiai rendszere (vö. Miklós Tamás: *J. A. metafizikája* Bp. 1988), sőt képrendszere is. Ebben a rendszerben értelmezhető például az igaz és a valódi fogalmának elhatárolására („az igazat mondd, ne csak a valódit!” *Thomas Mann üdvözlete*, 1937), de ide tartoznak azok a paradox állítások is, amelyek közül a *Szürkület*ben is megjelenik egy: „Csak egy bizonyos itt – az, ami tévedés”.

A *Szürkület* című vers tengelye (előtte és utána egyaránt 13 sor van) József Attila életének központi problémáját rejti; sohasem sikerült igazán felnőnie, bizonyos tekintetben gyermek maradt. Vágó Márta erről így ír: „*Számtalan versében beismeri, hogy gyermek maradt, nem is tudom, hány verse kezdődik »mint gyermek«-kel.*” (Vágó 1978, 295)

A gyermeki létben élés kínozza a költőt, verseiben ezzel összefüggésben megjelenik a kiszolgáltatottság érzése („*A sötét szoba sarkában zokog / egy tehetetlen guggoló gyerek*” *Egy gyerek sír*, 1933), az anyai szeretet hiánya, valamint a minél szorosabb párkapcsolat kialakításának igénye („*Etess, nézd – éhezem. Takarj be – fázom. / Ostoba vagyok – foglalkozz velem.*” *Gyermekké tettél*, 1936).

A *Szürkület* második része a költő és a világ, a környezet viszonyát mutatja be. Kiténik, hogy József Attila nemcsak saját bomló személyiségével, hanem környezetével is harcban áll, s ez taszítja végül a teljes reményvesztettségbe, a „tiszta űr”-be.

A *Szürkület* József Attila utolsó versei közé tartozik, belőle az önfeladás léggömbje árad. Már a vers címe és első sora is erre utal. „Ez éles, tiszta szürkület való nekem.” Ez a paradox („mely

az oximoron különös stílushatásából adódik) indítás beleillik József Attila hasított, polarizált világába, de a szürkület színvilága már a teljes lemondást sugallja.

József Attila képisége a meleg színekre épült, ebben is talán a fészekmelegségre vágyódása jelent meg: „*Gond rakja barna fészket*”, „*őszutói barna alkonyat*”, „*Barna, bús ököl*”, „*piros kedve pillangó volt*”. A szürkeség számára mindig valami visszataszító dologhoz társul: „*szürke csöpp varangy*”, „... *szürke takarót, illik a szegénységhez*”. Sőt, olyan verse is van, amelyben a szürkeség már a halált idézi: „*mint akasztott ember szederjes szürke nyelvét*”. A költő 1935-ben még ezt írja: „Életben tart a halálfélelem”. (Micsoda paradox állítás ez is!) Ám a *Szürkület* című vers bizonyítja, hogy megírása idején (1937) már nincs, ami József Attilát megtartsa az életben.

Sokan vitatták, öngyilkosság volt-e József Attila halála, vagy baleset. Akárhogy történt is, a költő ekkor már fel volt készülve a halálra, és versei motívumrendszeréből – talán nem merészség végiggondolni – még a „halálnemre” is következtetni lehet.

Egyik legfontosabb, egész költészetén következetesen végigvonuló motívum a vonatkép. Már 1924-ben figyelmeztet *Egyszerű ez* című versében: „Vonaton jár az idő”. Két évvel később már erőteljesebben utal a kép a halálváraásra: „vonat elé leguggolni” (*Ülni, állni, ölni, halni*). József Attilát már igen korán foglalkoztatta a vonat és a halál összekapcsolásának lehetősége, ezt bizonyítja *Részeg a síneken* című verse (1922).

Életrajzi adatokból tudjuk, hogy már egészen fiatalon megkísérelt ő maga is a vonat elé feküdni (ez volt 3. öngyilkossági kísérlete 1923-ban, Makón). Erről így számolt be nővérének, Jolánnak: „*Különben vonat alatt is feküdtem ... ,de engem felszedtek, mert előttem valakit elgázolt*”. (Vágó 1978, 450)

1937. december 3-án este már semmit sem bízott a véletlenre..., az 1284-es számú tehervonat végzett vele.

BIBLIOGRÁFIA

- Gyertyán Ervin: *József Attila*. Budapest, 1970²
- József Attila és kortársai*. In: Fejtő Ferenc: Borkóstoló. Budapest, 1996.
- József Attila levelezése*. Budapest, 1976.
- József Attila: *Tanulmányok és cikkek*. Budapest, 1995.
- József Jolán: *József Attila élete*. Budapest, 1940.
- Miklós Tamás: *József Attila metafizikája*. Budapest, 1988.
- Németh Andor: *József Attila*. Budapest, 1991²
- M. Pásztor József: *József Attila műhelyei*. Budapest, 1975.
- Személyiségzavarok. In: *Pszichológia* (Rita Atkinson, Richard C. Atkinson, Edward E. Smith, Daryl J. Bem) Budapest, 1997.
- Török Gábor: *József Attila – kommentárok*. Budapest, 1976.
- Vágó Márta: *József Attila*. Budapest, 1978²